

Dokuzuncu Kalkınma Planı ve Teknoloji Politikalarına Eleştirel Bir Bakış

Meltem Kurtoğlu, S. Sadi Seferoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Ankara
meltemkurtoğlu@hacettepe.edu.tr, sadi@hacettepe.edu.tr

Özet: Türkiye’de bilim ve teknoloji konusunda politikaların belirlenmesi ve bu politikaların belirli bir plan çerçevesinde izlenmesi anlayışı planlı kalkınma dönemine geçişle birlikte işlevsellik kazanmıştır. İlk kez 1960lı yıllarda hazırlanmaya başlanan Kalkınma Planları ülkenin tamamı veya belirli bölgeleri için hazırlanmış olan kalkınma hedefleri doğrultusunda iktisadi, sosyal, bilimsel ve teknolojik hedeflere ulaşmak amacıyla yol gösterici olan planlardır. Şu anda, 2007-2013 yılları arasında kapsayan ve yeniliği benimsemiş ve bilgi toplumuna dönüşmüş bir Türkiye’nin hedeflediği dokuzuncu kalkınma planı yürürlüktedir. Dokuzuncu kalkınma planı ile e-Dönüşüm Türkiye projesi başlatılmış ve e-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılmasını hedefleyen planlar yapılmıştır. e-Dönüşüm Türkiye Projesinin başlatılması ile birlikte kamu hizmetleri sunumunda bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı giderek yaygınlaşmış, yurttas ve işletmelerin bu teknolojiler konusundaki farkındalığı ve hizmet taleplerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Bu çalışmada, dokuzuncu kalkınma planında belirlenen teknoloji politikalarına yönelik hedefler derinlemesine incelenerek, bugünkü gelinen nokta hakkında bilgi verilmektedir. Dokuzuncu kalkınma planının bilgi toplumuna dönüşen bir Türkiye’yi hedeflediği görülmektedir. Ayrıca bilgi ve haberleşme teknolojilerinin yaygınlaştırılması, e-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi, AR-GE ve yenilikçiliğin geliştirilmesi çalışmalarının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Dokuzuncu kalkınma planı, değişimin çok boyutlu ve hızlı bir şekilde yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı ve belirsizliklerin arttığı bir döneme rastlamaktadır. Bu kapsamda Dokuzuncu Kalkınma Planının, “İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” şeklinde bir vizyon çerçevesinde uzun vadeli bir strateji (2001-2023) temele alınarak hazırlandığı söylenebilir. Bu anlayışla hazırlanan Dokuzuncu Kalkınma Planının AB’ye üyelik sürecine katkı sağlayacak bir temel strateji dokümanı olarak tasarlanmış olduğu görülmektedir. Bu noktada belirlenen bu hedeflerin ülkemizde uygulanabilirliği düşünülmeden AB’ye üyelik koşullarını karşılayacak şekilde hazırlanmış olmasının hedeflerin gerçekleştirilmesini zorlayacağı ileri sürülebilir.

Anahtar Sözcükler: Kalkınma planları, teknoloji politikaları, bilim ve teknoloji politikaları, e-dönüşüm

A Critical View on Technology Policies and Ninth Development Plan

Abstract: In Turkey, science and technology policy formulation and monitoring of these policies within the framework of a specific plan gained functionality with the planned development period. Development Plans began to be prepared for the first time in the 1960s. These plans aim guiding the country in social, scientific and technological area. Today, ninth development plan is in prevail. This plan is different from other plans in some ways. For example, previous plans were prepared for a five year period but this plan was for prepared for seven years. Ninth development plan covers 2007-2012 years.

In addition, e-Transformation Turkey Project was started with the ninth development plan. Plans for the dissemination of e-government applications also were made possible during this plan's period. Through e-Transformation Turkey Project government services were widely offered by means of electronic platforms. Thus, the use of information and communication technologies (ICT) became popular in public services. In addition, awareness of individuals and institutions about those technologies has increased rapidly.

In this study, objectives about technology policies in development plan were examined and a description of current situation was provided. From the examination of the development plan, it can be seen that, the most important aim for Turkey during last two decades has been turning into an information society. The other important aim is to generalization of e-Government applications. In addition, generalization of ICT usage, and development of innovation are the other important aims. The Ninth Development Plan seems to be designed as a basic strategy document to the EU accession process. At this point, it can be argued that not considering the applicability of these aims in Turkey may be a barrier in the realization of the goals.

Keywords: Development plans, technology policies, science and technology policies, e-transformation

1. Giriş

2007-2013 yılları arasını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı 28 Haziran 2006 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Plan, küreselleşmenin her alanda etkili olduğu, bireyler, kurumlar ve uluslar için fırsat ve risklerin arttığı bir dönemde Türkiye için kalkınmanın temelini oluşturan bir strateji dokümanı olarak adlandırılmaktadır. Plan ayrıca, gerek hazırlık, gerek uygulama evrelerinde ilgili tüm kesimlerin katkısını ve sahiplenmesini gerektirmektedir [1]. Kamu, özel kesim, üniversite ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin katılımı ile oluşturulan Özel İhtisas Komisyonları, bu planın hazırlıklarında son derece önemli bir işleve sahiptirler. Bu plan oluşturulan diğer kalkınma planlarının aksine 5 yılı değil 7 yılı kapsayan bir plan olarak hazırlanmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı, "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonunu temel olarak hazırlanmıştır. Bu vizyonu gerçekleştirmek için ise, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara bütüncül yaklaşımın olması, toplumsal diyalog ve katılımcılığın güçlendirilmesi, insan odaklı geliş-

me ve yönetimin baz alınması, rekabetçi bir piyasa, etkin bir kamu yönetimi ve demokratik bir sivil toplumun gelişme sürecinde birbirini tamamlayıcı kurumlar olması, kamusal hizmet sunumunda şeffaflık, hesap verilebilirlik, katılımçılık, verimlilik ve yurttaş memnuniyetinin ön plana alınması, uygulamanın yurttaşa en yakın birimlerce yapılması, toplumsal yapımızın ve bütünlüğümüzün ortak miras ve paylaşılan değerler çerçevesinde güçlendirilmesi gibi temel ilkeler baz alınmıştır [2, 3]. Bu ilkeler çerçevesinde vizyonun gerçekleştirilmesi için stratejik olarak ekonomik ve sosyal gelişme eksenleri belirlenmiştir. Bu gelişme eksenleri, rekabet gücünün artırılması, istihdamın artırılması, beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi, bölgesel gelişmenin sağlanması ve kamu hizmetlerinde kalite ve etkinliğin artırılması olarak belirlenmiştir [2, 4].

Dokuzuncu Kalkınma Planı, AB'ye üyelik sürecinin gerektirdiği katılım öncesi ekonomik program ve uyum için stratejik çerçeve gibi dokümanlarla birlikte diğer ulusal, bölgesel planlar ve programlar ile sektörel ve kurumsal strateji belgelerinin de dayanağını oluşturmaktadır. Ayrıca planın sadece kamu kesimi için değil, toplumun geneli için de uzun vadeli bir bakış açısı ve hedef birliği sağlamaya da hizmet

edeceği belirtilmektedir. Bu bağlamda da kamu kesimi ile özel kesim ve sivil toplum arasında iletişime ve ortak hedeflere dönük, işbirliğine katkıda bulunacağı ve bunun da toplumsal potansiyelimizin tamamının harekete geçirildiği bir ortamda, ekonomik ve sosyal gelişmeleri hızlandıracağı ve kapsayıcı bir kalkınma süreci çerçevesinde halkımızın yaşam kalitesinin artıracacağı belirtilmektedir.

Bu çalışmada Dokuzuncu kalkınma planında yer alan teknoloji politikalarına yönelik hedef başlıklar olarak, AR-GE ve yenilikçiliğin geliştirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve e-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi başlıkları altında yer alan hedefler ve uygulanabilirliği eleştirel bir bakış açısı ile incelenerek tartışılmıştır.

1.1. AR-GE ve Yenilikçiliğin Geliştirilmesi

Ülkemizde AR-GE altyapısı büyük oranda üniversiteler ve kamu araştırma kurumlarında yer almakta ve araştırma faaliyetlerinin çoğunluğu buralarda gerçekleştirilmektedir. AR-GE faaliyetlerini gerçekleştiren, bu faaliyetlere destek sağlayan ve bu faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan bilgi ve teknolojiyi kullanan kurumlar arasında güçlü bir bağ kurulamamış olması nedeniyle, AR-GE faaliyetlerinin sonuçları uygulamaya yeterince geçirilememekte ya da yapılan araştırmalar genellikle sanayinin ihtiyaç ve talebinden uzak olmaktadır [2].

AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payı 2002 yılı itibarıyla yüzde 0,67 olup, bilim ve teknoloji alanında gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük olduğu görülmektedir [11]. 2005 Yılından itibaren bilim ve teknolojiye ayrılan kamu kaynakları önemli ölçüde artırılmış olmakla birlikte, planda AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payının halen yüzde 1'in altında olduğu ifade edilmektedir [2]. 2002 yılından itibaren bilim insanı yetiştirmeye yönelik projeler ve 2004 yılından itibaren de çok ortaklı disiplinler arası niteliğe sahip projeler desteklenmeye başlanmıştır.

Teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji merkezleri, duvarsız teknoloji kuluçka merkezleri ve üniversite sanayi ortak araştırma merkezlerinin faaliyetlerinin desteklenmesine devam edilmiştir.

1.2. Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Yaygınlaştırılması

Dokuzuncu kalkınma planı ile başlatılan e-Dönüşüm Türkiye Projesi sayesinde kamu hizmetleri sunumunda bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı giderek yaygınlaşmış, yurttaş ve işletmelerin bu teknolojiler konusunda farkındalığı ve hizmet taleplerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, İnternet'e erişim talebinin ve geniş bant altyapısı yatırımlarının önemli ölçüde arttığı, geniş bant abone sayısının 2005 yılı sonu itibarıyla 1,5 milyona yükselmiş olduğu görülmektedir [2].

Ülkemizde bilgi teknolojileri pazarının büyüklüğü 3 milyar dolar civarındadır. Pazarın büyük kısmını donanım oluşturmakta, yazılım ve hizmetlerin bilgi teknolojileri pazarındaki payı yüzde 30 civarında kalmaktadır [2].

Bilgi teknolojileri sektöründe yazılım ve hizmetler alanında çok sayıda firma faaliyet göstermekle birlikte, ölçek, yetkinlik, deneyim ve finansal güç açısından sorunların yaşanmakta olduğu ve sektördeki en büyük 20 firmanın yaş ortalamasının 13 olduğu bilinmektedir [2].

Öte yandan pazarın darlığı ve dikey pazarlardaki sınırlı gelişim, deneyim ve teknik uzmanlığın geliştirilmesini güçleştirmekte, dış pazarlara açılımın yetersiz oluşu ve iç pazarda fiyata dayalı rekabet büyümei güçleştirmektedir.

1.3. e-Devlet Uygulamalarının Yaygınlaştırılması ve Etkinleştirilmesi

Kamu kurum ve kuruluşları tarafından yürütülen e-Devlet çalışmaları, 2003 yılında başlatılan e-Dönüşüm Türkiye Projesi ile tek çatı altında toplanmış ve bütünlük içerisinde yürü-

tülmeye başlanmıştır. Proje kapsamında hazırlanan ve ilki 2003-2004 dönemini, diğeri ise 2005 yılını kapsayan eylem planlarında, elektronik ortamda etkin bilgi paylaşımının sağlanması ve hukuki altyapının oluşturulmasına özel önem verilmiş, e-imza ve bilgi edinme hakkına ilişkin hususları düzenleyen yasalar hayata geçirilmiştir. MERNİS Projesi ile tek numaraya dayalı olarak yurttaş kimlik bilgilerinin tutulduğu bilgi sistemi oluşturulmuş ve bilgiler diğer kamu kurumları ile paylaşılmaya başlanmıştır. Vergi ve gümrük işlemleri büyük ölçüde elektronik ortamda sunulmakta ve kullanımı yaygınlaşmaktadır. Ulusal Yargı Ağı Projesi ve sosyal sigorta işlemlerini içeren e-Bildirge uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bütçe hazırlık ve işleyiş sürecini destekleyen Bütçe Yönetim Enformasyon Sistemi kamu idareleri tarafından etkin olarak uygulanmaktadır. Kamuda e-imza kullanımı için yasal ve idari altyapı oluşturulmuş ve uygulama başlatılmıştır. 2005 yılında başlatılan, yurttaşla tek noktadan bütünlük hizmet sunumuna yönelik e-Devlet kapısı çalışmaları ise devam etmektedir [2].

e-Devlet uygulamalarının temelde dört aşamada gerçekleştirildiği söylenebilir. Birinci aşama, oluşturulan web sayfalarında bilgi sunulması; ikinci aşama, bazı hizmetlerin devlet tarafından çevrimiçi sağlanması; üçüncü aşama tek bir devlet ana kapısı-portalı oluşturularak hizmetlerin hepsinin burada toplanarak tek kaynaktan sunulması ve dördüncü aşamada ise yeni hizmetlerin ortaya çıkmasıdır [7]. Geleneksel kamu hayatında yurttaş ya da kurumların iş süreçleri, ilgili birimlerle yüz yüze görüşerek dilekçe yazma, form doldurma, evrak tamamlama gibi faaliyetleri içerirken e-devlette bu işlemler ortadan kalkacağını söylemek mümkündür [7].

1.4. Dokuzuncu Kalkınma Planı ve Hedefler

Daha önce de belirtildiği gibi Dokuzuncu Kalkınma Planı, Türkiye'nin strateji dökümanı olarak adlandırılmaktadır. Bu bölümde belirlenen başlıklar altında yer alan ve gerçekleşmesi amaçlanan hedeflere kısaca yer verilecektir.

Planda, yoksulluk ve gelir dağılımındaki dengelessness, sürdürülebilir büyüme ve istihdam, eğitim, sağlık ve çalışma hayatı politikalarıyla kalıcı bir şekilde azaltılacağı; yoksulluk ve sosyal dışlanma riski taşıyan birey ve grupların ekonomik ve sosyal hayatta yer almalarının sağlanacağı ve yaşam kalitelerinin yükseltileceği belirtilmektedir.

Transfer politikaları, elde edilen gelirin yoksullar lehine yeniden dağıtımının sağlanması yoluyla etkili hale getirileceği şeklinde ifade edilmektedir. Bu kapsamda, sosyal güvenlik sisteminin, sosyal risklere karşı toplumun her kesimine güvence sağlayarak gelir dağılımını iyileştirici, gençlerin aileleriyle ve toplumla iletişimlerini daha sağlıklı hale getirecek, özgüvenlerini geliştirecek, yaşadıkları topluma aidiyet duygusu ve duyarlılıklarını artıracak, karar alma süreçlerine katılımlarını sağlayacak tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir.

AR-GE ve Yenilikçiliğin Geliştirilmesi, başlığı altında yer alan hedefler incelendiğinde, en önemli ve büyük vurguların özel sektörün geliştirilmesi ve teknoloji politikasının temel amacının özel sektörün yenilik yaratma yeteneğinin artırılması yönünde belirlenmesi üzerine olduğu görülmektedir. Ayrıca üniversite-sanayi ve üniversite-özel sektör ilişkisinin düzenlenmesi yönündeki hedefler dikkat çekmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılmasına yönelik olan hedefler incelendiğinde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumda ve kamu kurum ve kuruluşlarında kullanımının yaygınlaştırılmasının ön plana çıktığı görülmektedir.

e-Devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesine yönelik hedefler incelendiğinde, kamu hizmetlerinin; iş süreçleri, yurttaş ve iş dünyasının ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tasarlanarak ve bilgi ve iletişim teknolojilerinden en üst düzeyde faydalanılarak, etkin, şeffaf, sürekli, güvenilir, tek kapıdan ve farklı platformlardan bütünlük şeklinde sunulmasına önemli vurgular yapıldığı görülmektedir.

2. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Kalkınma planları, toplumun refah içerisinde yaşaması için geleceğe yön veren çerçeve planlar olarak hazırlanmış planlardır. Fakat planlar ayrıntılı olarak incelendiklerinde, genellikle kamu sektörü için emredici; özel sektör içinse yol gösterici olma niteliği taşımakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kalkınma planları hazırlanırken özel sektör ve kamu sektörü arasındaki rekabeti artırmaktan çok ilişkiyi güçlendirici nitelikte olmasına daha fazla özen gösterilebilir.

Toplumdaki bireyler için görünen koşulların eşit olması, görünmeyen koşulların da eşit olması anlamına gelmemektedir. Teknolojik donanımın ulaşım açısından eşitliğin sağlanmış olması bireylerin bu konuda gerçek düzeyde eşit olduğunun bir göstergesi sayılamaz. Çünkü bireylerin beklenti, istek ve ihtiyaçları farklı olacaktır ve aynı ortamdan aynı düzeyde faydalanamayacaklardır.

Bu bağlamda bütün bireylere ulaşmaya çalışarak sayısal uçurumun kapatılmasının önündeki engellerle mücadele edilmelidir.

TÜİK tarafından yapılan araştırmalar doğrultusunda [6] kalkınma planındaki hedefler incelendiğinde e-devlet uygulamalarında ulaşılacak istenen noktaya henüz ulaşılmadığı ancak toplumun bu konudaki farkındalığının giderek arttığı söylenebilir [10]. Öte yandan, e-devlet uygulamalarının kullanımında birtakım engellerin olduğu da gözlenmektedir.

TÜİK tarafından 16-74 yaş grubuna yönelik olarak yapılan "Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Anketleri"nin [10] sonuçları ile "Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Anketleri"nin [6] sonuçları incelendiğinde bireylerin e-Devlet hizmetlerini kullanmayı tercih etmelerini engelleyen başlıca unsurun %71,8 oranla kamu hizmetleri ile ilgili işlemlerin ilgili kamu birimlerinde yüz yüze yürütülmek istenmesinin olduğu anlaşılmaktadır. İlgili kamu hizmetine İnternet üzerinden erişimin güç

olmasının ya da talep edilen hizmetin çevrimiçi sunulmuyor oluşunun ise %16,8 oranla ikinci en büyük engel olduğu gözlenmektedir. Anket sonuçlarına göre bireylerin e-Devlet uygulamalarını kullanımları önündeki engellerden olan güvenlik ve maliyetle ilgili kaygıların ise düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır [10].

TÜİK tarafından yapılan AR-GE Faaliyetleri Araştırması ile Sanayi ve Hizmet Sektöründe Yenilik Anketi sonuçları incelendiğinde, 2008 yılı itibariyle AR-GE harcamaları içerisinde özel sektörün payının giderek artmakta olduğu gözlenmiştir. Bu durumun özel sektör ve kamu sektörü arasındaki rekabette özel sektör lehine anlamlı sonuçlar doğurduğu ve bu nedenle de kamu sektörünün özel sektörün gerisinde kalmasına neden olduğu söylenebilir. Bu nedenle Kamu sektörü AR-GE ve Yenilikçilik bağlamında daha fazla desteklenmelidir. Ayrıca, üniversite-sanayi ve üniversite-özel sektör ilişkisinin düzenlenmesi yönündeki çalışmalar artırılarak üniversiteler sürecine daha fazla dahil edilmelidir.

Kalkınma planlarının uygulanması sürecinde en önemli görev, planı uygulamaya geçirecek olan kurum, kuruluş ve bireylere düşmektedir. Bu süreçte, en küçükten-en büyüğe bütün birimlerin değişime katkıda bulunması gerekir. Küçük birimden başlanarak gerçekleştirilecek değişimler, büyük birimlerde de gerçekleştirilecek değişimlere zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla mikro bazda yapılan değişikliklerle makro düzeyde değişime erişmenin mümkün olduğu söylenebilir. Bu amaçla toplumu değişime hazırlamak ve bilgi toplumu olması yönünde hızlandırmak amacıyla yurttaşların farkındalık düzeyini artıracak çalışmalar yürütülmelidir.

3. Kaynaklar

[1] Devlet Planlama Teşkilatı (2007). *Bilgi ve iletişim teknolojileri özel ihtisas komisyonu. Bilgi teknolojileri alt komisyonu raporu*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. [Çevrim-içi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/oik663.pdf>], Erişim tarihi: 12.12.2010.

[2] Resmi Gazete (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı* (2007-2013). [Çevrim-içi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>], Erişim tarihi: 24.11.2010.

[3] Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı stratejisi (2007-2013) hakkında karar*. [Çevrim-içi: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26167_0.html], Erişim tarihi: 24.12.2010

[4] Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (2007). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013). Geleceğe yol haritası*. [Çevrim-içi: http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/10920/9.PlanSunumu_28032007.pdf], Erişim tarihi: 13.12.2010.

[5] TÜİK (2007). 2006 yoksulluk çalışması sonuçları. *TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 206, 26 Aralık 2007*. [Çevrim-içi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=626>], Erişim tarihi: 13.01.2011

[6] TÜİK (2009). 2009 Yılı hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. *TÜİK Haber Bülteni, Sayı: 147, 18 Ağustos 2009*. [Çevrim-içi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4104>], Erişim tarihi: 11.01.2011.

[7] Odabaş, Ç. (2002). Stratejik yönetim ve e-Devlet. *Sayıştay Dergisi, 55, 83-94*. [Çevrim-içi: <http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der55m5.pdf>], Erişim tarihi: 15 Ocak 2010.

[8] Devlet Planlama Teşkilatı (2006). *Bilgi toplumu stratejisi eylem planı (2006-2010)*. Ankara: DPT Müsteşarlığı. [Çevrim-içi: http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2227/Eylem_Planı.pdf], Erişim tarihi: 16 Ocak 2010.

[9] Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı (2010). *e-Dönüşüm Türkiye projesi*. [Çevrim-içi: <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Portal.aspx?value=UE9SVEFMSUQ9MSZQQUdFSUQ9MTUwJIBBR0VVRVJTSU90PS0xJk1PREU9UFVCTEITSEVEX1ZFUINJT04>], Erişim tarihi: 18 Ocak 2010.

[10] Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2009). *Bilgi toplumu istatistikleri. Bilgi toplumu stratejisi (2006-2010)*. [Çevrim-içi: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/BT_Strateji/Haberler/090500_BilgiToplumuIstatistikleri.pdf], Erişim tarihi: 30 Aralık 2010.

[11] Şenses, F. ve Taymaz, E. (2003). Unutulan bir toplumsal amaç: Sanayileşme ne oluyor? Ne olmalı? ERC Working Papers in Economics. Ankara: Middle East Technical University, Economic Research Center, [Çevrim-içi: <http://erc.metu.edu/menu/series03/0301.pdf>], Erişim tarihi: 30 Aralık 2010.